

Isabel Puyal (meisjesnaam) uit Albalate.

Prof. Buve had ooit bij deze mensen in huis gewoond, een antropologisch onderzoek gedaan en nooit naar de eigen geschiedenis van deze mensen gevraagd. Beide zijden betreuren dit zeer, naar ik begrepen heb. Mij heeft dit dit niet doorvragen het onderzoek enigszins belemmerd, omdat Isabel en familie ervanuit gingen dat ik evenmin iets wilde weten. Uiteindelijk kwam het toch allemaal nog goed.

We vallen zoals gewoonlijk weer middenin een gesprek.

I: Bijna nooit, bijna nooit.. en dat is José.. (de bakker, zoals blijkt uit een later deel), als hij met iemand van rechts praat is hij rechts en praat hij met iemand van links dan is hij links.

En ook de vader van Lola.. de vader en z'n vrouw.. die waren ook erg links.. heel erg links..

Si, si.. maar haar vader is een jaar of drie geleden overleden, maar waarschijnlijk ken je hem zelfs niet.. hij woonde naast Guillerma (?) (to. het huis waar ik woonde?)

H: En jullie, jullie noemen jezelf links?

I: Si, si..

Francisco: Hombre.. m'n hele leven lang al.. Hombre.. het is dat we dat nooit konden destacar, benadrukken.. want we zijn met de rechtsen opgegroeid.. maar we hebben het bloed van onze ouders.. en omdat die links waren.. wij ook.

I: ....wij groeiden hier in het dorp samen op.. de linksen en de rechtsen..

F: De broers, die van haar, die leven in Frankrijk.. de hele familie.. en de mijne was ook helemaal links.

I: Hij komt uit een heel rode familie.. maar erg nadrukkelijk waren zij he.. links..

F: M'n vader niet.. niets.. Hij kon niet lezen of schrijven.. maar hij bemoeide zich z'n hele leven met de linksen.. net zoals m'n moeder.. De fascistten hebben een broer van m'n vader vermoord.. de rechtsen.. een broer van m'n vader. Van m'n moederszijde hebben ze niemand vermoord.. maar oei.. in Frankrijk.. in Frankrijk..

I: En mijn hele familie ook in Frankrijk.. en oei.. die zijn zeer uitgesproken links.. oei..

Ik kom uit de familie.. weet je die María.. die in Frankrijk woont.. die María.. die je kort geleden hebt bezocht.. María la Barona.. we zijn primos hermanos.. En die woonden ook in Frankrijk, maar zij komen iedere negen maanden hier naartoe.. María la Barona..

Dat is zij die hier kort geleden een paar dagen was.. toen heb je met haar gepraat.. ze heeft naast de teléfonos haar huis en daar heb je met haar gepraat.. dat is de prima hermana.

F: Haar vader en mijn vader waren broers.. en hij stierf in Frankrijk.. en haar moeder is in Frankrijk doodgegaan.. en een zus van haar is ook in Frankrijk gestorven..

I: En een broer van haar is er ook overleden.. en oei.. ook zeer uitgesproken, destacado (links).. en er ligt er nu een op sterven.. de man van een zus van haar.. en el.. hij werd Peraltilla.. die droeg de pistolen tussen.. bueno.. en hij.. ligt nu dood te gaan aan kanker..in Toulouse.. hij zal zo'n 80 jaar zijn.

En zij.. was nog erg jong toen hij hiernaartoe kwam.. was nog maar 17 jaar... Maar dat is wat er in de oorlog gebeurt.. hij was heel uitgesproken.. en zij was nog een meisje.. muy mona.. en mira.. en als je 5 militairen in huis hebt.. Want wij hadden 5 militairen in het huis van m'n ouders.. si.. daar in calle Monzón..

Het was nog maar kort geleden dat Lydia van Muñoz een van hen in het ziekenhuis in Huesca tegenkwam en die vroeg nog steeds naar de familie van de Granero..

'en ze zei dat ze ons maar eens op moest gaan zoeken.. want de ouders niet, maar de kinderen wonen in Albalate.. en hij zei: 'en de tweeling..?' want m'n broer en ik zijn tweelingen.. en hij zei: 'doe ze de groeten..'. En Lydia vertelde me dat het de militairen waren..

En ik zei: 'heb je hem geen adres gegeven.. of heb je geen adres of telefoonnummer van hem..' want ik herinner me die jongens nog heel goed.. si.. Wij hadden er vijf.. maar in alle huizen hadden ze er een paar.. in alle huizen.. Het was verplicht ze in huis te nemen.

H: O, ja? Maar waren er dan geen tentenkampen?

I: Ja, maar daarnaast waren er nog veel meer..

En daarna.. waren er veel vanwege de ponton.. de brug was weg.. voor de pontones.. de la puente.. maar dat was al veel later.. en wij hadden toen niemand in huis..

Maar toen met de rojos wel.. toen hadden we er 5.. Het was maar tijdelijk.. misschien moesten ze iets voorbereiden.. maar om te cenaren.. cada día.. iedere dag cenar bij ons thuis.. iedere dag..si..

H: Ik wist niet dat het verplicht was om een miliciano in huis te nemen.

A: Verplicht, verplicht niet.. maar ik herinner me.. ik heb er over horen praten.. er was een comedor.. tegenover het huis van Sagarra.. daar was een bar.. en daar werden de mensen over de huizen verdeeld.. Ik weet niet of dat verplicht was of vrijwillig ging.. maar bij de mensen van links was dit vrijwillig.

I: Ik weet het nog wel, omdat.. M'n broer Vicente, die een arm mist, die zat bij dezelfde brigade, bij de Roja y Negra en die kwam hier uitrusten, en hij en nog vier anderen zaten bij ons thuis. In bijna alle huizen waren militairen ondergebracht. Ze kwamen niet slapen, maar wel eten. De comedor was toen nog niet voorbereid, klaar, preparado. Zij zaten er de hele winter.. zeker februari en maart.. en toen in maart begonnen de bombardementen en toen zijn we gevlucht.

Want ze hebben m'n ouders op 19 mei gedood.. en we zaten hier al 60 dagen.. voor ze ze gedood hebben..

We zaten op de monte verscholen. We zouden allemaal vertrokken zijn. Maar omdat m'n broer gewond was geraakt bij het bombardement vertrokken m'n moeder en ik met een vrachtwagen van de militairen naar Binéfar, want ze brachten toen alle gewonden met militaire vrachtwagens naar het ziekenhuis in Binéfar. En toen we ervan hoorden, pakte m'n moeder me op, want claro, ik was de jongste, en de een ging de ene kant op en de ander de andere, we gingen uit elkaar en we kwamen elkaar niet tegen.. (konden elkaar niet vinden.H ?)

Figate yo.. hoe klein ik ook was, al deze huizen stonden er toen nog niet en ik ging op zoek naar m'n ouders in de aceras.. in de aceras. Ik zette het op een lopen.. op een lopen.. uit angst voor de bombardementen.. en ik kwam ze daar tegen.

Ik weet niet of je het weet maar ik kwam daar die opa tegen.. en claro, ik was doodsbang en hij ging op zoek naar m'n vader en die kwam bij me en meteen daarna ging ik met m'n moeder naar Binéfar en m'n vader met de andere drie jongens en we troffen elkaar allemaal daar in Binéfar.. We zaten met de kar in een torre net buiten Binéfar, bij de familie van m'n tante Elena.. We bleven daar 4 of 5 dagen en daar in het ziekenhuis hebben ze z'n arm al afgezet, het was daar dat ze dat deden, maar hij was al weg (had het dorp al verlaten) door het bombardement.. En de ene nacht bleef m'n moeder bij hem en de andere nacht z'n vrouw.

En na de nacht dat z'n vrouw bij hem was geweest, dat was toen ze uit het ziekenhuis waren vertrokken en toen is er een lange tijd overheen gegaan voor we iets van hen te weten kwamen, heel lange tijd.

Want het front was bij Lérida, de Ebro, en wij zaten hier bij de Nacionales en zij zaten bij de rojos.

En m'n moeder is dus doodgegaan, bijna zonder dat ze iets van Vicente wist. Want claro, het front bleef daar lang en met een serie bombardementen.. de bombardementen op de Ebro. Er was een militair, hij kwam uitrusten in de achterhoede en die bracht nieuws mee voor m'n moeder, dat hij eerst gewond in het ziekenhuis in Lérida was geweest en daarna naar een ziekenhuis in Barcelona was gegaan.

Toen m'n moeder stierf was het enige wat ze wist dat hij niet dood was, maar verder wist ze niets, want ook het Rode Kruis wist niets, niets.

Maar die nacht zijn we naar de monte gegaan. M'n vader had daar familie, we zeiden in elk geval oom en tante tegen ze, en daar bleven we een week. M'n vader en ik.. ik weet nog dat er mensen voorbijkwamen die zeiden: 'Francisco, como.. hoe is het mogelijk dat jij niet naar Frankrijk bent vertrokken?'

'Maar hoe en wanneer kan ik weg, met drie kinderen en de grootouders? En omdat ik niemand iets gedaan heb, waarom zou ik gaan. Ik heb niemand iets gedaan.'

Dit kan ik me heel goed herinneren, deze woorden, ik was toen nog maar 7 jaar maar dit kan ik me perfectamente bien herinneren.

Wij tweeen waren 7 jaar en de ander (Joaquin, H), die in Toulouse woonde, die was 11 jaar. En ze lieten ons achter, drie kinderen, met vier ezels en een hok met kippen. En ze kwamen iedere dag, dingen halen, wat ze maar wilden, tot we niets meer over hadden. Dat was nadat ze m'n ouders vermoord hadden. Nadat ze ze gedood hadden zijn we 5 dagen alleen thuis geweest en toen kwam mijn tante me ophalen, en m'n broers bleven alleen achter en m'n tante Josefa la Barquera, de moeder van Carmen die bracht ze

het middageten en het avondeten. Want claro, zij moesten de ezels te eten geven en de andere beesten en daarom moesten ze thuisblijven, claro.

En toen moesten ze naar de hospicio, het weeshuis, maar toen kwam die oom en die nam hen mee en zij gingen op de aceras wonen en ik bleef bij tante Elena, si.

Zonder problemen. De burgemeester zei: 'wat moeten we met die kinderen doen? Laten we ze naar een weeshuis brengen.' Maar omdat die oom er was, 'ik neem ze wel mee', en hij nam ook het perceel in eigendom. Hoe moet ik het je zeggen.

Daar werden ze goed behandeld, hetzelfde als zijn kinderen he, hij behandelde ons net zo als zijn kinderen, he, hij maakte geen onderscheid.

Maar ik, ik weet niet wat er gebeurd is, ik weet niet waarom hij ons opnam.

M'n broers zeggen dat het een soort van revanche was, dat ze ons opnamen, met de fincas, de landerijen en zo. Want hij was implicado tambien in de asunto, ook hij had deelgenomen aan die zaak.

H: De asunto van de Solferino?

I: Nee in de zaak van (het oppakken en vermoorden van, H.) m'n ouders. Maar wij woonden/leefden daar goed, hadden het net zo goed als z'n kinderen. Wat er gebeurde is dat daarna.. het was een huis waarin veel mensen woonden, het was een huis met veel mensen, met veel werk, veel grond, en er waren veel mensen om dat te bewerken en zo, van alles, en toen ging de oudste zoon in dienst.

En m'n broer vertrok naar het leger, hij trouwde en ging vrijwillig in dienst, in het legioen. Hij ging naar Melilla, daar bleef hij 2 jaar en hij kwam getrouwd terug. En toen, claro, mijn broer die ging in dienst, hun zoon die van dezelfde leeftijd was, die ging ook in dienst en toen bleef alleen m'n kleine broertje over en die kon niet werken want hij had heel veel last van z'n maag en toen zij alleen achterbleven toen ging ik trouwen, oftewel, toen trouwden wij.

En toen ik terugkwam om te trouwen, pues claro, toen zeiden we dat we naar ons huis in calle Monzón wilden verhuizen en daar naar toe mee zouden nemen wat van ons was.

Entonces, toen bleef er niemand bij hen achter om te werken, want m'n broer Antonio ging ook weg en toen gaven ze hem het perceel niet, wilden ze hem het perceel niet geven.

En toen werd m'n broer Antonio argwanend, hij ging ze wantrouwen, want als hij wegging.. Maar hij kwam (gewoon) bij mij wonen en dus was het logisch om alles wat van ons was bij ons in huis te hebben. Maar ze zeiden tegen hem: 'als je nu gaat geven we je het perceel niet'. En toen, claro, ze behandelden m'n broer erg slecht, en die wilde daar toen niet langer blijven.

Ze hebben ons goed behandeld en wij hebben hen heel goed behandeld, er was geen enkel probleem geweest, niet, nooit, en ze waren heel tevreden met ons geweest en wij met hen.

Wat er gebeurde is toen m'n broer vertrokken was en ze zonder mensen zaten om te werken, toen gaven ze het (perceel?) niet aan m'n broer.

Als ze ons echt goed behandeld hadden, zouden ze hem moeten zeggen toen wij trouwden: 'jullie zijn nu volwassen en jullie hebben hard gewerkt en alles is goed gegaan, dus lijkt het me

goed dat je met je zus in jullie huis gaat wonen.'

F: Het kostte ze niets om ze in huis op te nemen want ze waren er om te werken, want naar school zijn ze niet geweest. Vier ezels, de erfenis, hij profiteerde van alles. Hij nam ze in huis om wat ze hadden.

I: Er was een onderzoek naar datgeen wat we in huis hadden, dat was een encuesta van de broederschap en die vroegen wat we thuis hadden. Dat was nadat we getrouwd waren. En we zeiden wat we hadden en het bleek dat er geen enkel huis in Albalate was dat zoveel (perenbomen?) had als wij. (onduidelijk.)

A: Die man nam ze alleen op om wat ze hadden, want in dit dorp gebeurde het volgende. Het hele dorp was verdeeld in links en recht. De linksen hadden een matador de cerdos, hadden een practicante, en die van rechts hadden ook een matador de cerdos en een practicante. En de vader van Isabel die was de varkensslager van de linksen en die oom (lejano) die was de slager voor de rechtse. En zij mochten elkaar niet en toen..

I: Daarom zei ik, dat m'n broers in Frankrijk altijd van mening zijn geweest dat ze ons opgenomen hebben om er beter van te worden. Als wij niets gehad zouden hebben zou niemand zich om ons bekommerd hebben, niemand zou ons in huis genomen hebben. Want m'n oudste broer, nou ja die van elf jaar, die wilden een heleboel mensen wel hebben, weet je, om op de koeien te passen en om de beesten te hoeden en zo.

En mij, mijn tante Elena, die wilde me wel hebben in plaats van me naar een weeshuis te sturen, want zij was kort tevoren weduwe geworden.

Want m'n oom Santiago was apotheker, farmaceutico, en die was de broer van m'n vader. En toen ze m'n ouders vermoord hadden kwam m'n tante Elena me ophalen, he. 'Want wat moet ik met de jonges en de ezels, het enige wat ik met de jongens kan, is ze te eten geven, maar ik kan het meisje wel meenemen', en m'n broers hadden ze gezegd dat ze naar een weeshuis zouden gaan, maar toen zei die oom: 'nee, die neem ik mee'.

En daarom hebben m'n broers in Frankrijk altijd gezegd dat het een soort van revanche was, want de haat die er vroeger was.. en ze namen ons op en alles (wat er was), en hij zette het (ons) perceel op z'n naam.

F: Hoewel die man het met slechte bedoelingen heeft gedaan, om te profiteren van alles wat ze hadden, hij heeft ze toch maar opgenomen. Maar wat hij niet had mogen doen was, toen ze terug naar hun eigen huis wilden, (had hij moeten zeggen): 'jullie huis, hier heb je alles van jullie wat vroeger van jullie was'. Maar ze hebben jaren van de muilezels geprofiteerd en die waren toen heel kostbaar want er waren geen vrachtwagens om bijvoorbeeld naar Monzón te gaan. En hij hield ook de grond..

I: En alleen maar omdat m'n broer bij me wilde wonen en dat lijkt me heel natuurlijk, dezelfde leeftijd.

Maar als de zaak echt heel goed (in orde) geweest zou zijn, zouden m'n broers geschreven hebben en ze contact hebben gehad, maar met m'n broers hebben ze nooit contact gehad, want die wantrouwden hem zeer. Ze zeiden: 'het lijkt me goed dat jullie

goed af zijn, maar ze laten jullie werken en niet naar school gaan, en hoe kan het goed gaan als jullie niet naar school gaan?' Z'n kinderen gingen wel naar school maar wij niet, begrijp je.

Die man is nu dood, maar hij heeft een dochter die tegenover de school woont. Zij is rechts en haar man is links. Zij is de zus van Simona en is vorig jaar overleden, zij woonde in de Aceras.(?)

Simona ze altijd tegen me: 'm'n zus heeft zelfs haren in/op haar hart'.

We hebben altijd hard gewerkt, we zijn goed behandeld, maar daarna, de helft.. niets. Ze gaven ons 2 muilezels, de oude waren al dood he, maar ze hadden andere aangeschaft en eens hadden ze voor ons een muilezel gekocht maar die hielden ze zelf en ze hadden ook eens een stuk grond voor ons gekocht, maar dat hielden ze ook.

Ze beloofden veel maar deden weinig.

H: Sedert wanneer denk je er zo over?

I: Dat heb ik altijd gedacht, altijd. Als alles met goed vertrouwen gebeurd zou zijn, zouden ze met m'n broers geschreven hebben, m'n broers geschreven hebben.

Maar hij heeft nooit contact gezocht met m'n broers, eerder het tegenovergestelde. Zij die naar Frankrijk zijn gegaan.

Na de broer van 11 jaar komen nog twee ouderen en de alleroudste die was voor de oorlog al naar Argentinië vertrokken. En dan heb je Vicente en dan een jongere. Toen we wegvluchtten naar de monte en daar verscholen zaten toen wist m'n moeder wel dat Vicente gewond was en z'n arm was geamputeerd maar verder niets en ook niet van Joaquin. J. was toen 16 jaar.

Toen ze tegen iemand vertelde hoorde ze dat hij ook op de monte verborgen zat, op Monte Julia. Hij zat daar met de vader van de Pajaro, een goede vriend, die werd gevangen gezet en daarmee had hij geluk want anders was hij dood geweest. Hij was een goede vriend van m'n broer en van dezelfde leeftijd.

Mijn broer bleef daar als herder. Er was al een herder en die zei: 'ik, als je hier blijft, zal ik je naar Frankrijk brengen, als we in de zomer de kudde naar boven moeten brengen.' Hij was een herder van hier en in het voorjaar als er veel nevel is, dan gaat hij met de kudde van hier de bergen in.

En dat was toen hij m'n broer meenam.

Voordat m'n broer naar Frankrijk vertrok kwam hij afscheid van ons nemen, van m'n ouders. En m'n moeder zei (onduidelijk) zei tegen hem, want toen we buiten speelden met de kinderen riepen we: 'fascistas!, rojos!', tegen elkaar, zoals dat gaat met kinderen. Een m'n moeder zei: 'oh, hijos mios, ze zullen ons vermoorden.' En dan riep ze uit het raam: 'Isabel!, Antonio! Kom!' En dan zei ze: 'zeg dat niet, want ze zullen je erom vermoorden, als je dat zegt!'

En toen m'n broer kwam toen hadden ze het haar van m'n moeder al kortgeknipt, en zei ze al tegen hem: 'ik weet 't niet zoon, hoe dit zal aflopen, maar.. Tot nog toe zijn ze je vader nog niet iedere nacht komen ophalen zoals ze dat met de anderen doen, maar'.. zegt ze, 'maar we zijn heel erg bang'.

H: Dit kun je je nog herinneren.

I: Ja, de angst, maar we konden niet weg, je kon niet weg. In de eerste plaats omdat het front bij Lérida lag, en ten tweede, waar moest je heen. Als je wegging was het meteen: 'en u, waar gaat u heen?', ze lieten je niet vertrekken, ze stonden het ook niet toe, ze lieten je niet gaan.

M'n broer kwam dan ook 's nachts, achterlangs langs het deel van de stal, van Carmen en ons, want wij woonden naast elkaar, en hij kwam achterdoor binnen en bleef dan de hele dag verscholen in huis en ging 's nachts weer weg, hij vertrok naar Ventillon. Het was voorjaar want m'n ouders hebben ze de 19e mei vermoord en dat was vlak nadat hij vertrokken was. Hij wist dus niets.

Hij ging de grens over en in Frankrijk werd hij door de gendarmes opgepakt en die stuurden hem terug naar de grens om Spanje weer in te gaan.. naar Barcelona.

Omdat hij geen papieren had, niets, stuurden ze hem naar Barcelona en daar kwam hij m'n broer Vicente tegen. Er was daar een nicht van m'n moeder, maar hij had geen adres en wist niet of het in Pueblo Nou of in Pueblo Seco was. En daar bij een gendarmeria, daar waar de guardias zitten, vroegen ze hem: 'wie zoekt u?', vroeg een guardia. 'Ik zoek een tante, maar ik weet niet of ze in Pueblo Nou of in Pueblo Seco woont. Want ik zoek een broer die hier woont, het enige dat we weten is dat hij in Barcelona is, en het is zeker dat hij bij haar in huis woont, want dat is de enige familie die we hebben. Hij ligt óf in een ziekenhuis, of hij is bij haar.' En die ander vraagt: 'hoe heet u broer?' Hij heet Vicente en hij is een arm kwijtgeraakt toen met de vliegtuigen.' En hij: 'ik ken hem wel, ik zal je er heen brengen'. In Barcelona.

En m'n broer Vicente die wist toen al dat ze m'n ouders vermoord hadden, maar m'n broer wist dat nog niet. En toen Joaquin in Barcelona kwam zeiden ze het hem..... (Stilte.)

H: Jij herinnert je die bewuste nacht?

I: Sí, sí.

Maar ze werden overdag opgehaald, he, midden op de dag. De guardias kwamen ze en pleno día ophalen, si.. en ze werden naar de cuartel gebracht.. midden op de dag.

Ze brachten ze overdag naar de cuartel, kazerne, van de guardia civil. En het was 's nachts dat ze ze in de vrachtwagen geladen hebben en ze wegvoerden en dat ze ze vermoord hebben.

Maar tegen ons hadden ze gezegd dat ze naar de gevangenis in Fraga overgebracht waren en we hoorden pas later dat ze ze vermoord hadden en begraven.

Oudere mensen wisten dit veel eerder, maar wij waren nog kinderen.

De gevangenis is daar waar het comité was, daar waar de roden hun comité hadden, daar hadden zij naderhand de gevangenis. En daar brachten ze ze naartoe en 's nachts namen ze ze mee.. en ze brachten ze weg met een militaire vrachtwagen en de chico.. de chauffeur die ze vervoerde.. die is ziek geworden.. van de kreten.. want iedereen.. claro.. ze brachten alleen maar oude mensen weg.. oudere echtparen die kinderen hadden die.. bejaarden...nee.. van 50 jaar en ouder.. want mijn moeder, ze kreeg me toen ze 40, 41 jaar was.. en en ze zal dus zo'n 48 jaar geest zijn en m'n vader 2 of 3 ouder. Maar er waren er die ouder

waren dan mijn ouders.. zoals de grootouders van Mari-Laura..
(los panaderos de la plaza? De ouders waren rechts, zie verder.)
(Onduidelijk: Hun enige zoon werd vermoord? Bijna onmogelijk.)

En die jongen die, die chauffeur was, die is heel ziek geweest,
heel ziek.

Dat had die en die je heel goed kunnen vertellen.

Want ze hadden mensen opgepakt die drie kinderen hadden of 2,
zoals m'n ouders. En alleen maar om wraak, vengaza, te nemen.

H: Je noemde eerder het woord revancha, revanche?

I: Ja revanche, revanche, ja, zoals bijvoorbeeld zij die ons in
huis genomen hebben.. Als je nagaat dat ze voordien.. hij had
bijna geen varkens te slachten, hij slachtte er een of twee, heel
weinig, en mijn vader heel veel, en claro.. wij waren teveel.
En de chico die barbero was, wie kwam hem 's nachts in elkaar
slaan? El chico, de kapper van de fascistien. Por rabia, por
celos, por envidias, en nergens anders om want er was geen andere
reden.

Want omdat de roden doden hadden gemaakt, maar die (zij die
gedood hadden, H.) kwamen niet uit het dorp, en bovendien pakten
ze ze op met de wapens in de handen, muy bien, dat waren mensen
uit het dorp. Maar zij die gedood hebben, dat waren niet de
mensen uit het dorp, degenen die gedood hebben dat waren de
guardias de asalto. Want dat wordt zo vaak gezegd.. tegen m'n
broers in Frankrijk en.. en ik heb dit tegen Josefina Mariñoso..
Ze geloven dat.. er werd verkondigd dat dit was om ze te laten
betalen voor..

Net zoals de moeder van Teresa de la Reina.. die werd aangegeven
door de vrouw van de barbero van de rechtsen, en weet je
waarom... en niemand weet waarom.

M'n oom Santos is heel vaak naar processen geweest, want hij
heeft heel veel mensen aangegeven, en op 't laatst was 't: 'pues
tío, waarom gaf je ze aan?' En op 't laatst zei m'n tante Elena:
'pues chico, waarom heb je ze aangegeven, waarom.' (?)

A la ultima hora mi tío Santos lo hicieron un descargo, porque
dicieron: 'hoort u eens, u gaat hier niemand meer aangeven, want
als u iemand aangeeft moet u een motief hebben.' In veel gevallen
weten ze niet waarom.

En ik hoorde Santos eens praten, hij wist niet van zwijgen, hij
was al erg oud en ik hoorde dit van hem. Claro.

Hij gaf de mensen aan en.. in het begin gaf hij ze aan en werden
ze opgepakt en vermoord.. later werden ze berecht.. kregen ze een
proces.. maar er waren al zoveel mensen gedood, waarom dan nog
meer aangeven?

Diezelfde vrouw die (ze vermoord hebben), van haar wisten ze niet
waarom ze aangegeven is, ze had drie zoons die links waren. De
broers van Teresa, die waren links en die zaten in Frankrijk,
pues, por eso.

H: hadden jouw broers al de leeftijd om te weten waar ze politiek
stonden, ze waren nog zo jong.

I: De oudste, ja, de oudste die zat al in het comité, en zat bij
de Roja y Negra, hij was als vrijwilliger de oorlog ingegaan en
hij zat bij de Roja y Negra en was hier met de Roja y Negra komen
uitrusten. Y claro, toen hij hier was, zat hij bij de CNT-FAI, y
por eso. We veronderstellen dat het daarom was.

H: Met de terreinen had het..

I: Eso de los terrenos, dat was daarna. Iedereen die links was, die was vertrokken naar Frankrijk.. en wij die waren achtergebleven, voor ons... pasemos muy mal, want de repressie was erger dan de oorlog. En die hier bleven, claro, die profiteerden van ons allemaal, van die van ons die bleven. Ze aprovecharon van de huizen, van de gronden, van de meubels die in de huizen waren achtergebleven, van alles, ze profiteerden van alles. Ze haalden alles uit de huizen. M'n broers zijn er door m'n oom op uit gestuurd om matrassen en naaimachines en alles uit een huis te halen, alleen maar omdat ze de huizen onbeheerd hadden achter gelaten en waren vertrokken. Bij ons hadden ze niets weggehaald, want wij kwamen snel terug, en ze hadden nog niets weggehaald.

(over het avondeten van vandaag. Francisco wordt weggestuurd om bonen te brengen bij de cocineros van San Martin.)

I: M'n broer heeft het me nooit gezegd, maar hij die een arm mist... die voelt zich schuldig..... (Huilen)..

H: Por?

I: ..... siempre queda otra cosa (?).....no sabemos si tengas otra cosa (?).....

Porque incluso despues, esto me lo.. cuando viene mi hermano Francisco.. hij uit Argentinië.. want m'n broer Francisco wilde niet hiernaartoe komen.. de oudste broer.. die voor de oorlog is vertrokken.. hij wilde niet terugkomen.. porque, por eso precisamente.. omdat ze m'n ouders vermoord hebben.. en hij kwam een keer.. en hij (Vicente?) zei: 'ik voel me schuldig aan..'.. en hij zei: 'waarom? De ene heeft ideeën, de ander niet, jij had linkse ideeën en anderen rechtse.. want op een andere wijze is het niet te verklaren'. M'n vader bemoeide zich nergens mee, had zich nooit ergens in gemengd, behalve dat hij links stemde, en dat was het, y prau, y prau.. Hij se metía nunca, nunca en nada.. hij heeft zich nooit ergens in gemengd, nooit.. in niets.. Het waren mensen die niet konden lezen of schrijven..

M'n vader verzamelde brandhout van de olijfbomen en verkocht dat aan de winkels. Met de kar, in plaats van met vrachtwagens, ging hij tot Barbastro, en met mais en graan en leña trok hij langs de dorpen.. maar voor de rest.. Bovendien hoef je niet veel letters, cijfers, letras, te kennen om dit soort dingen te kopen en te verkopen.. si.. En hij had geen tijd om zich waar dan ook mee te bemoeien.. met niets..

Niet naar de CNT, niet naar meetings, nooit, nooit ging hij ergens heen. Nooit, mijn vader niet en m'n man ook niet, de vader van m'n man ook niet.. M'n vader kon alleen z'n handtekening zetten, maar m'n moeder schreef voor alle vrouwen uit de straat.. Ze had gediend in Cataluña.. in Barcelona.. en daarom, si, si.. En ze kon lezen en schrijven.. en de moeder van die Rampin.. die had een zoon in Melilla.. in Afrika.. en ze kon niet lezen of schrijven en als er een brief van die jongen kwam, dan schreef m'n moeder hem terug.. ze schreef voor bijna alle buurvrouwen uit de straat.. en ze had bovendien een erg mooi handschrift.. En m'n oudste broer die voor de oorlog vertrokken was, want resulta que.. m'n moeder had 7 kinderen.. en ze had drie broers

in Argentinië.. en één had geen kinderen en die zei: 'stuur me hem, we vinden hier wel een baan voor hem', want hij had een goede positie, 'en we zullen hem hier houden..'

En dus was m'n oudste broer niet hier..

En eens op een keer toen Vicente m'n oudste broer zag, zei hij dit tegen hem: 'ik voel me verantwoordelijk voor dat ze..' en hij legde het op een andere manier uit..

Dat was Vicente, want hij had in het comité gezeten, hij had in het comité CNT-FAI gezeten en hij was hier toen het (met die anderen gebeurde..) als hij aan het front gezeten zou hebben, was er niets gebeurd.. Want hij was hier aan het uitrusten met de Roja y Negra toen het gebeurde.. maar als hij in Belchite had gezeten was er niets gebeurd.. Want anders kan je het niet uitleggen.

H: Hij was hier toen er wat gebeurde? Toen je ouders gedood werden of wat?

I: No, no, toen de fascistten vermoord werden. Maar ze werden opgepakt omdat ze de straat waren opgegaan en ze werden gepakt met de wapens in de handen.. en de anderen niet.. Maar ze werden gedood door de guardia de asalto, claro.. Het was de guardia de asalto die naar het dorp gestuurd was..

Ik noem een voorbeeld van andere mensen die zich schuldig voelen, omdat ze toen in het leger zaten en meegewerkt hadden. Om het begrijpelijk te maken van haar broer.

I: Maar weet je wat er gebeurt, hij heeft het nog nooit tegen ons verteld. No, no, no, nunca.

H: Sedert wanneer wel?

I: Nunca, nooit, nooit, nee.

No, no. Ik weet het van m'n oudste broer, si. Want m'n oudste broer wilde weten waarom dit gebeurd was.. en toen, pues, ik weet het niet..

'Als het niet hierom is dat ik van de CNT-FAI ben geweest en niet in het comité had gezeten.. en als ik niet naar het front was getrokken en als ik niet in het dorp was geweest toen ze die anderen vermoord hebben.. maar om iets anders weet ik niet dat ze dit zouden doen..

Want weet je waarom (onduidelijk?) m'n vader niet uit het dorp is vertrokken, omdat ondanks wat er met Vicente was gebeurd, hadden we de kar kunnen nemen en het dorp verlaten kunnen hebben, net zoals iedereen. Want m'n man, die waren negen maanden in Frankrijk geweest, die zijn zover gekomen dat ze Frankrijk hebben gehaald. Ze lieten alles bij de grens achter en bleven daarna negen maanden in Frankrijk, en heel veel mensen, he, heel veel mensen. Ik herinner me dat ze aan m'n vader vroegen: 'waarom ga je niet naar Frankrijk?', en dat hij zei: 'waarom zou ik, ik heb niemand iets gedaan.'

En hij ging weer aan het werk in het dorp, normaal, gewoon. Maar wat ze met veel anderen gedaan hebben, (dingen?) verbranden, of hem slaan.. dat hebben ze met m'n vader niet gedaan.

M'n moeder kwamen ze op een dag halen, ze werd naar de kazerne gebracht en daar hebben ze haar haar afgeknipt, ze sloegen haar en ze beledigden, insultaron, haar, wat ze maar wilden, ze zeiden dat dat niet zo was, dat ze haar niet hadden vernederd, insultaron, een van hen woont nu in Monzón.

Maar figate, stel je voor, ellos mismos se delatan, ze verraden zichzelf, he.. Want stel je voor, dat meisje, chica, is een vrouw die altijd in Albalate heeft gewoond. En ik, met haar, net als met iedereen.. als je met haar moet praten, dan doe ik dat, en verder niets. Maar als ik haar nu wel eens in Monzón tegenkom, doet ze haar uiterste best om me niet te zien.

Als ik haar in een winkel op ergens anders of op straat tegenkom probeert ze altijd te doen of ze me niet ziet, altijd. Dus zijzelf slaan de ogen neer, se encierran los ojos. Porque, porque.. als ze me in Albalate zou zien, adios en al aire, tot ziens en doorlopen.

Maar nu ze in Monzón woont, ziet ze me niet, en ze is nog banger sinds de socialisten er zijn, vanaf dat de socialisten er zijn. Want de moeder van die bakker, zij verkocht hun perceel dat ze van de roden in bezit hadden, toen de socialisten hadden gewonnen. En dat hebben er veel gedaan. Toen Franco doodging, heeft María la Capatera, de vader van José de bakker, die hadden een perceel in bezit genomen dat niet van hen was.. ze hadden alles in bezit genomen, ik zei het je al.. Omdat de meeste die links waren vertrokken werd alles van ze ingepikt en ook van de linksen die niet vertrokken waren.. ook van hen werd het perceel afgenomen en er waren er veel die het niet terug konden krijgen. En de vader van José de bakker die nam ook een perceel en toen Franco doodging, en toen daarna Felipe Gonzalez had gewonnen, onmiddellijk daarna verkochten ze het perceel, meteen. Poeh, met de angst die ze hadden, en zoals zij veel meer, he. Zoals María de Capatera, toen de socialisten wonnen, verkocht ze ook meteen het perceel.

Verder over de bakker:

I: ..aardige mensen en José, wanneer die met mij praat, praat hij goed over de linksen, maar..

H: Praten jullie over politiek?

I: Soms, maar hier praat men niet over politiek, na zoveel jaar dat we niet over politiek konden praten, nergens over, absoluut nergens over. Toen we de eerste keer naar Frankrijk gingen zei m'n broer: 'die mensen weten niets,' we lazen zelfs geen krant, niets meer dan het nieuws dat zij wilden, we lazen niets. We luisterden wel naar de onafhankelijke radio, la Pirinaica was die we konden ontvangen, die ontvingen we alle avonden..

EINDE KANT A

We praten wat over Julia de Alcolea, met wie ik enige dagen later een gesprek zou hebben.

H: Heb je altijd over dit soort dingen kunnen praten?

I: Met m'n man wel, maar weet je wat het is, in aanwezigheid van de kinderen heb ik nooit gezegd die of die heeft gedood, wel wat er gebeurd was, maar niet wie er bij het doden zijn geweest, noch Jesus, noch José, noch over de bakker, want dit heeft zoveel rabia, woede, veroorzaakt.. en ik wil niet dat m'n kinderen op dezelfde manier moeten leven.

Over het drinken van haar broer:

I: Niemand vertelde hem ooit of hij wel of niet uit mocht gaan. Ze hebben ons wel in huis genomen, maar niemand heeft van ons gehouden, niemand... (Huilen)....

Want ik, niets meer dan naar de mis, naar de mis met tante Elena, en wassen en afwassen, maar naar school ben ik nooit geweest.

H: Tante Elena stuurde je niet naar school?

I: Nee, m'n broer in Argentinië die was heel escamado, boos, op m'n tante, want zei hij, ze had je tenminste naar school kunnen laten gaan, want ik was 12 jaar, ik was nog maar 12 en ik kon wel een beetje schrijven, maar ik was maar 1 jaar naar school geweest, een jaar, en dat was het.

Francisco is wel naar school geweest, is 3 jaar ouder, bij doña Segunda en don Leonardo. Don Leonardo is ook vermoord, maar doña Segunda niet. 2 kinderen hadden ze, 1 is militair geworden. Francisco ging tot z'n negende naar school, toen brak de oorlog uit en zette z'n vader hem bij de koeien, die er toen nog op uit trokken om te eten. Iedereen die koeien had die liet ze hoeden op het land, bij de rivier of op gemeentegrond waar niets mee gebeurde. Iedereen op eigen land, of waar iemand maar wilde.

I: En ik, water dragen, wassen en afwassen, behandeld als een slaaf, met respect, maar.. om te werken.

En daarna.. nadat m'n tante trouwde met Santos, moesten haar kinderen weg. De jongen ging naar het seminarie en het meisje werd meegenomen door een zus die in Barcelona een restaurant heeft, en de kinderen van m'n oom Santos die woonden thuis. Maar haar kinderen moesten weg.

Elena was vroeg weduwe geworden. Haar man Santiago was secretaris van de gemeente en hij was bang dat hij gedood zou worden, want hij was de broer van mijn vader en mijn vader was links, dus.. Hij was secretaris en farmaceutico en toen kocht m'n oom Santiago een pistool en hij schoot het thuis af (en zichzelf dood). Dat was in de oorlog, een paar dagen voordat de Nationalen binnentrokken.

I: En Elena bleef drie jaar alleen tot ze met Santos trouwde en ik ben 5 jaar bij haar gebleven, van m'n zevende tot m'n twaalfde, en toen wilde ik naar Terrasa uit werken gaan. Maar die oom die nam mij toen ook in huis: 'waar wij eten is er ook voor een meer', maar zonder dat ik iets leerde. Toen ging iedereen, alle vriendinnen, naar een dienstje en ik wilde ook en ik had een tante in Terrasa en die schreef ik om naar een dienstje te informeren en zei schreef me dat ik bij hun in huis kon komen, ook weer om te wassen en af te wassen, als dienstmeisje, zonder salaris, zonder geld. Wat er wel gebeurde is dat toen ik trouwde, ze me wat kleren en wat geld gaf om meubels te kopen. Ik ben hiernaartoe gekomen om te trouwen, ik kwam 5 dagen voor we gingen trouwen terug. En toen ging ik naar ons huis, daar woonde toen Pilar, de moeder van Rosa, van Muñoz, zij woonden zo lang in m'n huis. En ik zei dat ik wilde trouwen en daar weer wilde wonen, dus maakten ze het vrij en gingen we daar wonen. En m'n broer kwam bij ons wonen, maar die moest al een paar dagen later in dienst. We hadden geen geld, niets, we moesten het lenen, want ze stuurden hem naar ons huis, zonder kleren zonder

iets, met alleen maar paar sokken op zak, nadat hij daar (bij de oom) z'n hele leven had gewerkt. En we moesten geld lenen om hem in dienst te laten gaan en om wat geld bij zich te hebben. En na de dienst heeft hij nog drie jaar bij me gewoond, tot hij ging trouwen.

En terwijl m'n broer in dienst zat kocht m'n man de eerste koe, en die fokten we op en we kregen er 2 of 3 bij.

Dagloonarbeid heb ik nooit gedaan, maar ik hielp wel m'n man met het werk op het land. Hij ging naar het jornal, en ik naar het land. Ik gaf de koeien te eten en hij naar het jornal en als hij thuiskwam waren de koeien verzorgd en hoefde er alleen nog maar gemolken te worden.

De grond die we hadden was een stukje van zijn ouders en wat van mijn ouders. Een perceel hadden we niet. Het perceel kregen we pas toen die oom doodging.

F: Dat is een heel slechte zaak geweest. Als ze het ons gegeven hadden toen we trouwden, zou ik het kunnen bewerken en hadden we het de eerste jaren niet zo zwaar gehad.

I: En voor hun zou het ook beter geweest zijn, want m'n broer en m'n man zouden het gezamenlijk kunnen bewerken, en wij zouden het beter gehad hebben, en zij ook. Maar ze waren verbitterd omdat ze alleen achterbleven.

De oom was aguacil en zat dus bij de gemeente en had hun perceel in beslag genomen en op z'n naam gezet.

I: Toen we trouwden en ik wilde kijken of ik het perceel zou kunnen krijgen toen zeiden ze me: 'nee, het staat al tien jaar op zijn naam'. En geld hadden we niet, dus ook niet voor een advocaat. Maar in Madrid hebben ze de namen van de oude parceleros, he.

Hij had het perceel al 10 jaar, en dat terwijl we bij hem in huis woonden en we wisten daar niets van.

Als we niets gehad zouden hebben, hadden ze ons niet opgenomen, daar kwam ik later achter.

Toen hij ons het perceel terug gaf was de notaris al geweest en alles. Z'n zoon ging de notaris halen. 'Waarom zo haastig?' 'Pues, m'n vader is ziek.' En toen: 'waarom hebben jullie me niet eerder geroepen?' 'Wel m'n vader wilde het nu pas doen.' En toen wij kwamen, hij was al erg ziek, zei hij: 'omhels me', en daarna: 'oi, que descanso me guedado, wat voel ik me opgelucht', toen had hij een rustig geweten.

Z'n geweten had hem niet met rust gelaten.. want wij zijn het niet geweest, die er om zijn gaan vragen. Toen we trouwden hoorden we van de advocaat dat we het niet terug konden krijgen, omdat het al tien jaar in z'n bezit was. Als het korter was geweest, misschien wel.

H: Is het voor jullie niet moeilijk om in het dorp te wonen?

I: Je raakt er aan gewend, want je hebt hier je hele leven al gewoond, mee geleefd.

Ik ben maar vijf jaar weggeweest, toen ik werkte bij de zus van m'n vader in Terassa, totdat we trouwden. Er waren anderen die vertrokken zijn, die hier niemand meer wilden zien, maar, waar ging je heen. Want je had ook geen stuiver op zak, tot enige jaren geleden, en waar ging je dan heen.

Ik had wel naar Cataluña willen gaan, maar m'n man niet, want hij kon niets anders dan werken op het land. 'Wat zou ik in Cataluña kunnen doen? Werken in een fabriek, of in de bouw daar waar ze iemand nodig hadden?' Daarom werkte hij liever thuis, op z'n eigen land. Want als hij wat meer geletterd was zou hij een beroep kunnen leren, iets van mecanicien kunnen worden, maar nu zou dat schilderen zijn of knechtje van de metselaar en dat trok hem helemaal niet. Mij trok het wel aan in Cataluña te wonen, maar m'n man, wat doe je als je niets kan?

H: Maar samenleven met de mensen, ze iedere dag weer tegenkomen is dat..

F: Maar je komt er steeds minder tegen, er zijn er nog maar weinig over.

En bovendien, het is hier een dorp, en in de loop van de tijd hebben de families zich vermengd, de ene is oom van een ander geworden en zo.

Claro, bovendien moet je ze perdonar, vergeven, maar vergeten, nooit!

I: Mira, een paar dagen nadat m'n ouders waren vermoord, werkte m'n broer José, de oudste die nu in Toulouse woont, op het land, en een man zei toen tegen hem: 'zo, dus je ouders zijn dood?' 'Ja', zei hij, 'ja, ja meneer'. 'Zo dan zijn jullie nu aan de beurt om gedood te worden.' Hij had gedacht dat de ander het had gevraagd om: 'ach jullie arme zielen', maar het was van: 'nu zullen jullie worden vermoord.' En claro, m'n broer se puso a temblar, die begon te beven en toen hij thuiskwam vertelde hij het me. En iedere dag zouden ze ons kunnen komen halen om ons te doden, en claro we leefden in een verschrikkelijke angst, want voor hetzelfde geld kwamen ze ook naar jou, om je te doden. Muy malos, muy malos. Maar die kom je overal tegen, overal op de wereld.

F: Maar vermoorden, vermoorden. Nu leven de kinderen van de kinderen van hun en die verdedigen dit ook: 'het waren eerst de rojos die gedood hadden'. Maar bueno, die hebben mensen gedood die wapens in de handen hadden, en het was niet doden om te doden, daar ben ik van overtuigd. Want ze werden gestraft na te zijn berecht, en iemand met de wapens in de handen doden is iets anders.

I: En de weduwen van (de fascistena?), zoals die genoemd worden, hen heeft het nooit aan iets ontbroken, aan niemand, en de kinderen ook niet, he. En ze konden werk vinden in het kollektief of in de cooperativa als ze dat wilden. Maar zij waren degenen die later doodden, vrouwen, mannen, kinderen, van 11, 12 jaar.. de ene na de ander.. en ze gaven aceite de recino te drinken.. Daar op het plein, dat is je vast al uitgelegd.

F: Carmen la Barquera, oei, wat die..

I: De vrouwen riepen ze bij elkaar, zoals María la Sorda, en de kinderen.. en ze knipten ze de haren af, op het plein, en ze

gaven ze aceite de recino te drinken en de chicos: 'hahahaha'. En daarna moesten ze het dorp rond lopen met het kale hoofd, en de kinderen stonden doodsangst uit en de vrouwen kregen af en toe een slag of schop, want de moeder van de Vavinete, die hebben ze heel veel geslagen, de Balbina, de Penella. Het was soms maar beter in de gevangenis gezet te worden, want dan werd je tenminste niet vermoord.

En daarom hebben we de laatste keren tegen m'n oom gezegd: 'pues, tio, niet meer zoveel mensen aangeven zonder reden. Want als u iemand aangeeft moet dat gerechtvaardigd zijn, niet omdat iemand links is of van de.... CNT.'

Hij heeft er ook voor gezorgd dat papieren van mensen in Frankrijk niet in orde waren, waardoor ze niet meer terug naar het dorp konden komen. De moeder van Manuela kon daarom nooit terugkomen, die ging voor die tijd dood. De schuld van Santos. Hij heeft aan heel veel dingen schuld. Want de guardia civil zat daar altijd in de bar en vroeg hem altijd van alles, dus veel ongelukkigen.

H: Was dat voor tante Elena niet moeilijk?

I: Si, si. Ik begrijp niet dat m'n tante Elena met die man getrouwd is, dat niet. Ze waren zo verschillend van elkaar, ze waren zo anders.. en daarom.. altijd ruzie.

Over het harde leven van Elena: de kinderen niet bij haar thuis, de fonda draaien en wassen en strijken voor de 5 guardias van het dorp, borduren. Ze leefden goed omdat er geld was, maar dat was de enige reden.

Over Buve: hij vroeg nooit naar dingen van voor de oorlog, ik dacht dat jij hetzelfde wilde weten als hij en daarom heb ik niet eerder met je gesproken.

Ik zou heel graag willen dat je met m'n broer José gaat praten. De oudste, hij woont in Toulouse en 's zomers in Cambrills. Hij is degene die vrijwillig het legioen is ingegaan. Want hij had altijd ruzie met de oom die hen bij zich in huis had genomen. En toen hij er uitkwam ging hij naar Frankrijk. Met de vrouw die uit Melilla kwam trouwde hij en ze hebben hier een jaar of 2 gewoond en wachtten tot ze de papieren hadden. Hij had ook geen zin om alleen maar te werken voor die oom en nooit iets te bezitten, alleen maar wat zakgeld op zondag. Ze zeiden wel dat ze land voor ons hadden gekocht, maar niets.

Herhalingen van begin.

I: het is ook omdat wij niet naar school zijn geweest dat, zodra we te eten hadden werd de rest van het geld in boeken gestoken. Javier heeft een beurs gehad, die dekde niet alle onkosten, maar goed, en hij zat vijf jaar op de universidad laboral (?). En toen heeft hij drie jaar chemie gedaan en toen zei hij: 'mama, ik wil geen chemicus worden, ik wil arts worden.' Dei, dokter! Maar als de beurs verder zou gaan, en dan nog eens vijf jaar en z'n vader werkte en we hadden de koeien en ik nam ook mensen van casa Santos op, ik had vaak mensen uit casa Santos, en later kwam Ramon (Buve), en die betaalde ook goed, en het ging steeds wat beter.

Verhaal over de thermometer.

Francisco over z'n werk in de winter.
Het nieuws gaat aan, het apparaat uit.

EIND GESPREK.